

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

פרקים בחקר-שמות

1. שמות עבריים של כלבים

חוקרי שמות – אונומסטיקנים בלע"ז – מטפלים בעיקר בשמות פרטיים ובשמות משפחה של אנשים, בשמות עמים ושבטים ובשמות מקומות למיניהם. אבל בזמן האחרון נשמעות דעות, שיש להרחיב את החקירות האונומסטיות ולכלול בהן שטחים נוספים. אופיינית לדעות אלה היא הצעתו של הפרופ' אלן ס' רוס (Ross), מאוניברסיטת ברמינגהם, שנתקבלה בקונגרס השלישי הבינלאומי לטופונומיה ולאנתרופונומיה (בשנת 1949 בבריסל) בזו הלשון:

„מכיוון ששמות פרטיים חשובים מאוד לבלשנות, מביע הקונגרס את תקוותו, כי לא יוגבל מדע האונומסטיקה לחקר שמות של אנשים ומקומות בלבד, אלא יורחב על כל השמות הפרטיים, ובכללם אלה של בעלי-חיים ושל עצמים שאין בהם רוח-חיים”¹.

1. עיין: ההחלטות והמשאלות של הקונגרס השלישי הבינלאומי לטופונומיה ולאנתרופונומיה (באנגלית ובצרפתית) בכתב-העת "אונומה" (Onoma), כרך א' (1950), 1-2, עמ' 20, חיו"ל על-ידי המרכז הבינלאומי לאונומסטיקה, לובין (Louvain), בלגיה.

ואמנם בספרות האונומסטית של השנים האחרונות אנו מוצאים מאמרים ומחקרים ברוח משאלתו של הפרופ' רוס, וכך, למשל, פרסם מ"א דוזא (Dauzat) בכרך הראשון של כתב-העת שבעריכתו (Revue Internationale d'Onomastique, פריס 1949) פרטים ביבליוגרפיים מעניינים על שמות פרטיים של בעלי חיים בצרפתית; א"ג גודה

אם המשאלה הנ"ל מוצדקת כלפי לשונות חיות בעלות מסורת של מאות בשנים, על אחת כמה וכמה יכולות לעניין את חוקרי השמות הדוגמאות מן העברית החדשה, שבה מתן שמות פרטיים לבעלי-חיים ולעצמים, שאין בהם רוח חיים, הוא נוהג של עשרות שנים בלבד, והוא מתהווה ממש נגד עינינו ויכול לשמש עדות ליצירה לשונית חיה ואורגנית. המאמר הזה, הראשון בסדרה על שמות פרטיים של בעלי-חיים בעברית, מוקדש לשמות של כל בים. עצם החזקת כלב בבית יהודי — תופעה חדשה היא למעשה, וכלב שקוראים לו בשם עברי ומדברים אליו עברית — לא כל שכן. שמות הכלבים, המופיעים אצל הקלסיקנים של הספרות העברית החדשה, ילד יספרם, וכל השמות הללו ריח "למדנות" נודף מהם, והריהם תולדה של פלפול לשוני מחוכם.

(Gudde) פרסם בכרך הראשון של כתב-העת של החברה האמריקאית לחקר-שמות, Names, 1958, 1, מאמר מאלף על הנושא: "שמות ורפכות". בספרו הגדול The American Language כותב ה"ל מנקן, בסרק הדן בשמות פרטיים (Supplement 2, 1948, עמ' 1396 — 642), בין השאר: "הספרות המטפלת בשמות פרטיים אמריקאיים היא רחבה למדי ומטפלת בין השאר גם בשמות הניתנים ללבתי-הארחה, קייטנות, בתי-קברות, כנסיות, אוניברסיטאות, תיאטרונים, אניות מלחמה, אניות-מסחר, עיתונים, כתבי-עת, רכבות מהירות, מסעדות, בתי-מרוח, מועדוני-לילה, מפלגות, קבוצות ספורט, מרכזי טלפונים ובעלי-חיים ביתיים" (שם, עמ' 575). אגב, מנקן מטפל בספרו ברוב השמות האלה. את הקורא העברי יעניין בספר גדול זה החומר חנוגע לשמות של יהודי אמריקה, ואפשר למצוא בו אפילו חומר על השמות החדשים ועל שינוי השמות בארץ-ישראל.

יליג ב"מִשְׁקִים" קורא לכלב בשם האליל העֵוִי "נִבְקֹז" (מלכים ב', יז לא), בהסתמכו על דברי חז"ל, כי "נִבְקֹז" הוא "נִבְקֹז" (....נבחן ואת תרתק. ומאי ניהו? — כלב וחמור — סנהדרין סג ע"ב, ופירש"י: כלב נובח)¹.

שלום-עליכם קרא לכלב המופיע בסיפורו האידי "ראַבטשיק (א אידישער הונד)"², בתרגום עברי, שתרגם הוא עצמו, בשם "הַבְּרָבֶר הַחֲצֵרוֹנִי": "כלב היה בארץ, חברבר החצרוני, ולמה נקרא שמו חברבר? משום שהיה מנומר ובעל גוונים, עקוד, נקוד וברוד". המשפט הזה באידית הוא: "ראַבטשיק איז געווען אַ הונד, אַ ווייסער מיט פלעקן וכו'". המלה "ראַבטשיק" באה מרוסית — *рабоба* — "נקד מנומר", בתוספת סיומת ההקטנה "צ'יק". בתרגומי שלום-עליכם חודשה משמעות זו למלה התלמודית *חֲבֵרְבֵר*, שפירושה מין נחש (לוי: *die bunt gefleckte, gestreifte Schlange*). אבינרי ייחס את החידוש הזה לביאליק³, אבל, כפי שהעיר לי הסופר י"ד ברקוביץ, קדם לו שלום-עליכם. הכינוי "החצרוני" בנוי על משקל תנכ"י מובהק (במדבר כו כא). אין הוא במקור האידי, והוא תרגום מוצלח של המלה הרוסית "חֲבֵרְבֵר" *חֲבֵרְבֵר*. המציינת "כלב חוצות רגיל, המשוטט בחצרות".

1. העיר לי על כך ר' אברהם אברונין.

2. "אלע ווערק סון שלום-עליכם כרך ז', מעשיות פאר אידישע

קינדער", עמ' 70.

3. מילון חידושי ח"נ ביאליק, תרצ"ה, עמ' 17.

יעקב פיכמן קורא לכלב, גיבור ספרו לילדים, בשם
׳קָטָן׳ (׳יקטן בתל-אביב׳, הוצאת שטיבל, תל-אביב, תרצ״ו).
על פי השם התנכי ׳קָטָן בן עבר׳ (בראשית י כה) ואף מוסיף
פירוש זה: ״...הקטן שבאחיו היה (כי על כן קרא מנוח את
שמו יקטן)״. זוהי ״אטימולוגיה עממית״ טיפוסית, כי
׳קָטָן׳ בא כנראה משורש יקט, שאמנם אינו מצוי במקורות,
אבל ׳דוע מלשונות שמיות אחרות; משקלו של ׳קָטָן׳
כמשקלם של ׳קָטָן׳ (בראשית כה ב-ג) מן השרש ׳יקש׳ ושל
׳קָכָן׳ (במדבר א יג ועוד) מן השורש ׳עכר׳.

ש״י עגנון קורא לכלב, אחד הגיבורים הראשיים של
״תמול שלשום״, בשם ׳בָּקָק׳. אבל אין זה בלק התנכי סתם,
אלא בתוספת של ״סיבוב הבוהן״ — ״בלק״ הוא ״כלב״ בהיפוך
אותיות, שכך קרא גוי״ את האותיות ״כלב״, שציירן יצחק
קומר על גבו של כלב-החוצות :

ראה המנהל אותיות עבריות. נטל זוג משקפיים וזיווגם
לעיניו והתחיל קורא כדרכו משמאל לימין. זיווג את האותיות
וצירפן וקרא בלק. נשתומם על חכמתם של אנשי ירושלים
שבקיאים כל כך בהיסטוריא הקדושה ויודעים שהיה רשע
אחד בלק וקוראים לכלבים שלהם על שמו״ (״תמול שלשום״,
הוצאת שוקן, תש״ו, עמ׳ 291).

החומר החדש במאמר זה מבוסס כולו על רשימת שמות
הכלבים, שלמענם ניתנו בשנת 1952 רישיונות על-ידי המחלקה
הווטרינרית של עיריית תל-אביב-יפו. הרושם הראשון המתקבל
מרשימה זו הוא הלעז בשמות הכלבים: מתוך למעלה מ-670
שמות, מהם רבים חוזרים ונשנים, רק כ-160 שמות עבריים,

אף מהם חוזרים ונשנים, היינו כ־24%. תופעה זו מובנת אם נביא בחשבון, כי בעלי הכלבים בתל-אביב הם לרוב עולים חדשים ואף ותיקים בגיל העמידה, בייחוד נשים בודדות, שעדיין מוסיפים להשתמש בלשון ארץ מוצאם.

השמות הזרים האלה הם מלשונות אירופה שונות: אנגלית (בֶּלְקִי, בראוני, ג'יפ, טדי, טומי, טופסי, לקי ועוד), גרמנית (אינגה, בופי, הונדל, הנזי, לומפי, מיצי, פוצי, פריצי, שְנאוצי ועוד), צרפתית (ביזו, זולי, זיו, פֵיפֵי, שְרִי ועוד), רוסית (בובינקה, בובליק, דוטשקה, דשה, זוליק ועוד), פולנית (סֶטֶש), וכן שמות בינלאומיים רבים (אגטה, אלפא, אנטוני, אנטוניוס, אסטור, דיאנה, ויקטוריה, טימור, מסקוט, סודן, סולטן, פלורה, פליקס, פרינס, פשה, רולנד, רופוס, רקס ועוד).

יש להניח, שאף בבתים של דוברי עברית בתל-אביב עדיין מכנים את הכלבים בשמות לועזיים-בינלאומיים, בייחוד באלה אשר ב"אָפֶנְה", כגון "לאסי", בהשפעת הסרטים והספרים הידועים (שם זה מופיע ברשימתנו 29 פעמים!), וכן במבי, סמבו, מוגלי ועוד. בשמות הלועזיים אינם חסרים לפעמים רמזים "היסטוריים", כמו בשם טיטוס, ועם עלות הנאצים לשלטון והתחלת הרדיפות נגד היהודים קראו רבים לכלביהם בשם "היטלר", ובתקופה מסוימת כיבדו את הכלבים בשם של מיניסטר-החוץ האנגלי "בווין". מתן שמות כאלה לכלבים—כוונתו ברורה, אבל הוא מעיד גם על היחס השלילי שבלב רבים כלפי הכלב.

השמות העבריים, כ־80 במספר, ניתנים למיון כלהלן:

א) שמות הקשורים בצבע העור של הכלב או הכלבה: אפרי, חומי, כושי, לבן, פחמה, צחי, שחור, שחורה, שלגית.

ב) שמות הקשורים בתכונותיו של הכלב, תכונות מצויות או רצויות: איתן, אמיץ, אמיצה, בזק, ברק, גיבור, גל (לציון המהירות), זעירה, זריז, זריזה, חרוצה, יופי, יפה, יפת, כבירה, לבה, נבחן, עזה, פגר (יתכן, כי הכינוי השלילי הוא למעשה אות חיבה?), צור, קטן, רוצי, שד, שדה, שדי, תמיר.

ג) שמות הקשורים בגזעו של הכלב: זאבה.
ד) שמות המראים על יחס חיבה אל הפלב: גילי, גילה, דיצה, הוני, חמד, חמודה, טובי, ילדי (!), מודי (אולי קיצור של "חמודי"), מותק, עוזי, פקודי, קרובה, שלי (אך אולי זה שם לועזי?), שפי.

ה) שמות, שהם שמות בני-אדם, מסורתיים או מחודשים: בועז, דינה, זיוה, חוה, חני, יולית, לילית, מוקי, מיקי (שניים האחרונים אולי בהשפעת הלעז), נורי, נמרוד, עור, עליזה, רוני, רמי, תקוה.

ו) שמות שאולים מבעלי חיים אחרים, שבאחדים מהם צוינה תכונה מיוחדת, כגון צבע העור ועוד: ארי, גדי, גדיא, גורי, דובון, דובי (מופיע 13 פעם), נמרי, תופי.

ז) שמות שקשה למיינסם (קצתם מציינים אולי את מקום מוצאו של הכלב): ביזה, גבע, גוג, גר, דוכס, דרוזי, דרור, דפקי (מה הניקוד?), מגוג.

מן הרצוי לציין את השמות המופיעים פעמים אחדות

ברשימה (דבר המעיד על „אפנה“ תופעה הידועה גם במתן שמות לילדים בתקופות שונות, להבדיל), והם: דובי—13 פעם, גיבור—10, זריז—9, מיקי—8, גילי, מוקי, שדי—3 פעמים, יתר השמות מופיעים ברשימתנו פעמיים או פעם אחת בלבד. מבחינה מורפולוגית מאשרים שמות כלבים—שאינם שמות-עצם או שמות-תואר הקיימים בלשון—את הנוהג הקיים כיום בלשון המדוברת והוא: רובם בנויים כשמות חיבה עם הסיימת „י, כגון: אפרי, חומי, צחי, גילי, גורי, רוני, הוני, טובי, עוזי, חני, נורי, דובי, ואף: רוצי (ספק הקטנה משם-עצם, ספק ציווי של פועל ?) ועוד. מספרם כ־30 מתוך 80 בערך, היינו כ־37%.

יש דוגמאות אחדות של שימוש צורות מופשטות, הנהוג בלשון של ימינו לציון חיבה, כשמות פרטיים, כגון: חמד, יופי, מותק.

אופייני היעדר המשקל „יקטל“, „יקטל“, „קטלן“, שהיו חביבים על הסופרים מפני עשרים שנה.

יתר השמות הם, כאמור, בנויים לפי המשקלים המקובלים של שמות-עצם ושמות-תואר.

שמונים השמות העבריים הנ"ל מרשימת המחלקה הוטרנירית של עיריית תל-אביב—יפו אינם ממצים, כמובן, את כל השמות העבריים, שנקראים בהם הכלבים בארץ.

המחבר יחזיק טובה לכל־אלה, ובייחוד לאנשי ההתיישבות העובדת (שם שמות הכלבים ודאי נבדלים מן השמות ה„עירוניים“), אשר ישלימו את הרשימה לשם יצירת אוסף מלא של שמות עבריים מקוריים לכלבים.